

УДК 331.56.57 (477)

КАСЬЯНОВА МАРИНА,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету

ШИРМА ОЛЕНА,

Донецький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1991-2011 рр.)

У статті представлено аналіз особливостей трудової міграції населення України за період з 1991 до 2011 рр. Розглянуто географічний розподіл міграційних потоків, якісний та кількісний склад трудових мігрантів, проаналізовано з історичної точки зору вплив відтоку економічно активного населення з теренів України. Автори окреслили перелік ознак, які притаманні саме вітчизняній моделі трудової міграції, що сформувалася внаслідок особливостей історичного розвитку, економічної ситуації, соціальних процесів.

Ключові слова: трудова міграція, населення, напрям, чисельність, потік.

Постановка проблеми. Запорука сталого розвитку будь-якої сучасної держави полягає в економічному потенціалі, який забезпечується не лише корисними копалинами, розгалуженою інфраструктурою, а й людськими ресурсами. Кількість населення та його розвиток багато в чому визначають історичний розвиток держави. Україна за останні 20 років втратила майже шість мільйонів населення, зменшення чисельності громадян відбулося не лише внаслідок смертності та екологічних проблем. Серйозним фактором впливу на демографічні показники стала трудова міграція з України. Особливо відчутним став вплив населення з областей, де значно менше промислових об'єктів, що забезпечують існування цілої низки суміжних галузей, даючи робочі місця. Але це погляд із суто економічної точки зору, з історичного погляду сьогодні ми спостерігаємо четверту хвилю міграції з України, яка має свої особливості та накладає відбиток на суспільство й державу в цілому. В Україні склалася ситуація "подвійного" впливу трудової міграції. З одного боку, країну залишили економічно активні громадяни, змушені шукати кращої долі в інших державах, з іншого боку, витрати на соціальну сферу державні органи можуть мінімізувати. Додатковою тезою до вищезазначеного є фактор скорочення показника безробіття, оскільки частина населення знаходиться за кордоном та не претендує на робочі місця, зменшуючи таким чином конкуренцію на ринку праці. В історичному контексті трудова міграція з України на межі XX-XXI століття є не лише соціальною проблемою, а й демонструє гостропроблемний характер життя окремих регіонів держави. Аналізуючи джерельну базу для вивчення міграційних процесів, доцільно зазначити, що, на відміну від історичних досліджень, які спираються на цілий комплекс джерел (законодавство, матеріали статистики, роботи учасників подій та ін.), вивчення міграційних процесів в Україні є доволі складним. У першу чергу непростим є аналіз статистичних даних, що надаються офіційними устано-

вами нашої держави. В Україні майже впродовж 10 років із моменту проголошення незалежності не існувало офіційної статистики показників міграції. Більша частина сучасних дослідників у своїх роботах наводять цифри офіційні та "неофіційні". За умов відсутності правової бази, що регулювала б міграційні процеси, неможливо отримати точну чисельність заробітчан.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання трудової міграції на сучасному етапі досліджувались переважно вченими-економістами, але в останнє десятиліття ця проблема набула міждисциплінарного характеру. Різноманітні аспекти зовнішньої трудової міграції проаналізовано в працях українських учених О. Малиновської, В. Ватаманюка, Е. Лібанової, Л. Лісогор, І. Прибиткової, О. Хомри [1-5]. До початку 2000 років питання трудової міграції у вітчизняній історичній науці практично не розглядалось, багато в чому така ситуація була зумовлена відсутністю комплексної бази підходів та методик встановлення кількості трудових мігрантів. У 2007-2008 рр. були виконані ґрунтовні дослідження Українським центром соціальних реформ [6] та Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [7].

Метою представленої статті є загальний аналіз особливостей зовнішньої трудової міграції населення України в 1991-2011 рр.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, визначимо кількісні показники та структуру зовнішньої трудової міграції в Україні. Існують різні оцінки чисельності трудових мігрантів в Україні (від 1,5 до 7 млн осіб) [8]. Істотні відмінності даних зумовлені передусім самим тлумаченням змісту трудової міграції. Під трудовою міграцією, на думку авторів, потрібно розуміти переміщення в просторі, що здійснюють індивіди з метою підвищення життєвого рівня на основі більш вигідного використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [9].

Розглянемо загальні показники трудової міграції населення України впродовж 1991 - 2011 рр.

Після набуття Україною незалежності одним зі здобутків демократизації суспільного життя стало зняття обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Якщо в попередній період у відокремленій від світу "залізною завісою" країні закордонні поїздки були привілеєм небагатьох обраних, то в 1990-ті роки вони стали доступними пересічним громадянам. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 р., на початку перебудови, кількість поїздок за рубіж в особистих справах не перевищувала 43 тис. У 1991 р. вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази [10].

Значна частина з них обумовлювалася не туризмом, відпочинком чи відвідинами родичів і знайомих, а здійснювалася з метою отримання доходу. Економічні труднощі перехідного періоду, безробіття та неповна зайнятість, низькі доходи трудящих та затримки з виплатою зарплатні та пенсії примусили багатьох людей шукати заробітку за кордоном. За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростали: у 1996 р. вони становили 12 тис., у 1998 р. - 24 тис., а у 2002 р. - 41 тис. осіб [11].

За даними Державного комітету статистики України, станом на 2011 за кордоном працевлаштувалися 4,1 мільйона громадян [12]. За підрахунками недержавних організацій, ця цифра значно більша - 7 мільйонів громадян, із яких 1,5 мільйони припадає на країни Євросоюзу [13].

В останнє десятиліття в Україні спостерігається феномен "сімейної" трудової міграції, коли з родини на заробітки відправлялися дві або більше людини. Структура трудових мігрантів є цілком передбачуваною, більша частина це чоловіки, переважно міські жителі (54,4 %). Що стосується сільського населення, тут рівень участі в трудових міграціях значно вищий. Аналіз сучасних досліджень у царині трудової міграції свідчить про наявність постійного показника трудової міграції із сільської місцевості незалежно від регіону держави. Показник кількості трудових мігрантів із сіл по країні коливається в межах 10 %, найбільшим він є в західних областях - 12,9 % від загальної чисельності економічно активного населення.

У географічному плані трудові міграції здійснюються до найближчих країн. Серед трудових мігрантів близько половини (48,1 %) працювали в Російській Федерації й майже стільки ж - у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4 %), Чеській Республіці (11,9 %), Польщі (8 %), Угорщині (3,2 %), Іспанії (2,7 %) та Португалії (2,6 %). Переважна більшість мігрантів-чоловіків виїздила на заробітки до Росії, тоді як жінки становили більшість мігрантів в Італії й близько половини - у Польщі та Португалії [14].

Простежуються істотні відмінності рівнів міграційної активності населення залежно від регіону проживання. Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західного регіону країни, які становлять 57,4 % від загальної чисельності трудових мігрантів. На заробітках за кордоном перебуває 12,9 % працездатного населення західних областей, що пояснюється географічним міжурівнянням із кількома європейськими країнами й високим ступенем насичення ринку праці в цьому регіоні. Натомість найменш залучені до міграційних процесів жителі північного регіону, частка яких серед

трудомих мігрантів - 5,7 %, що становить 1,7 % працездатного населення цих областей [15]. За даними згаданого обстеження, освітній рівень трудових мігрантів значно нижчий, ніж усього зайнятого населення. Більшість із них (59 %) мали повну загальну середню освіту, і лише 13,9 % осіб - мігранти із повною вищою освітою, тоді як серед зайнятого населення в Україні цей показник становить 23,2 % [16].

З огляду на наукові розвідки співробітників Інституту демографічних та соціальних досліджень, виокремлюються певні тенденції динаміки освітнього рівня трудових мігрантів в Україні [17]. До 1994 р. частка мігрантів із вищою освітою була досить високою (52-60 %) за незначної питомої ваги осіб із середньою та спеціальною освітою. В умовах трансформаційної кризи, катастрофічного спаду виробництва й значних обсягів заборгованостей із виплати заробітної плати за кордон з метою заробітків насамперед мігрували фахівці високого професійно-кваліфікаційного рівня. Наприкінці 1990-х років трудова міграція в Україні охопила ширші верстви населення, що призвело до зниження освітнього рівня мігрантів за рахунок збільшення частки осіб зі спеціальною та загальною середньою освітою. Обстеження трудової міграції у 2008 р. знову вказує на зростання участі осіб із вищою освітою й зменшення частки менш освічених мігрантів.

Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво (51,6 %) та робота домашньої прислуги (16,3 %). Розподіл мігрантів за професійними групами відображає надзвичайно низьку частку професіоналів, фахівців, технічних службовців (лише 6 %) та значну частку представників робітничих професій, із яких майже третину становлять найпростіші професії. Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконувались трудовими мігрантами за кордоном, свідчить про дуже низьку ефективність використання їхнього трудового потенціалу, адже багато з них в Україні працювали на значно вищих посадах і виконували набагато складнішу роботу [18].

Окрім вищезазначеного, є сенс розглянути формування нової хвилі міграційних потоків. У сучасних дослідженнях часто згадують 4 хвилі міграції в Україні, але на початку нового століття наша держава скоріше за все відчує на собі нову п'яту хвилю. Передумовами цього процесу стали одразу декілька факторів. По-перше, це масовий виїзд заробітчани у 1990-ті роки, які тепер сприяють працевлаштуванню за кордоном власних дітей, по-друге, економічна криза 2008 року, по-третє, як не дивно, зближення України з ЄС. Третій фактор набув особливої актуальності після 2005 року, коли академічні установи країни-учасниць ЄС почали більш активно впроваджувати грантові програми для студентів, аспірантів та молодих учених. Багато талановитої молоді після закінчення програми залишається в країнах Європи. На жаль, на сьогодні відсутня офіційна статистика "грантової" хвилі міграції, але в історичному сенсі така ситуація призведе до більш негативних наслідків, оскільки спостерігається відтік найбільш талановитих та професійно підготованих осіб.

Висновки

Таким чином, загальний аналіз кількісних показників, напрямків та структури трудової міграції жителів України дозволяє зробити висновок про постійне зростання кількості трудових мігрантів. Варто також констатувати відсутність єдиного підходу в

країні до визначення кількісних показників трудової міграції. З аналізу наявної історіографії видно, що сьогодні є нагальна потреба у створенні якісних методик для вивчення трудової міграції. Існує серйозна проблема з базами даних трудових мігрантів, та, як наслідок, джерела для вивчення цього процесу часто надають різні показники.

У регіональному плані більша частина трудових мігрантів - мешканці західних областей України, переважно чоловіки. Більша частина міграційних потоків припадає на країни Євросоюзу. Вивчаючи показники, можемо провести паралелі з погіршенням економічної ситуації в Україні. Існують різні підходи до оцінки кількісних показників, офіційна статистика та дані громадських організацій демонструють значну кореляцію, у середньому 20 %. Відплив економічно активного населення має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативних факторів можна віднести зменшення чисельності економічно активного населення. Позитивним моментом є зменшення конкуренції на ринку праці України та приплив грошей заробітчанин в економіку України.

В історичному контексті трудова міграція населення України не є новим явищем. Але на сучасному етапі розвитку її масштаби набувають загрозливого характеру. Чисельність населення нашої держави постійно зменшується, за прогнозами ООН, у 2050 році кількість громадян України становитиме 35 мільйонів. Скорочення відбувається ще й на фоні "старіння" населення країни. Ці два фактори значною мірою послаблюють економічний потенціал держави і, як наслідок, можуть призвести до виникнення соціальної напруженості та формування нових хвиль трудової міграції.

В Україні склалася ситуація, коли хвиля трудових мігрантів 1990-х років стала передумовою виникнення нового потоку, який складається переважно з молоді, народженої в останнє десятиліття ХХ ст. Отже, у середньостроковій перспективі на фоні старіння населення спостерігається ще й виїзд за кордон найбільш економічно активного шару суспільства, який мав би забезпечувати економічне зростання держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновська О. На перехресті міграційних шляхів / О. Малиновська // Донбас: культурно-освітній обмін з українцями світу : матеріали науково-практичної конференції. - До-

нецьк : Донецьке обласне відділення Товариства "Україна-Світ", Український культурологічний центр, 2011. - С. 8-28.

2. Ватаманюк В. В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В. В. Ватаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. - Вип. 21.14. - С. 165-171.

3. Населення України. Трудова міграція в Україні / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська та ін. ; [за ред. Е. М. Лібанової]. - К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. - 233 с.

4. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. - К., 2002. - № 4. - С. 123-159.

5. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту) / О. Хомра. - К. : МОМ, 1998. - 258 с.

6. Зовнішня трудова міграція населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. Держкомстатистики України. - К., 2009. - 120 с.

7. Населення України. Трудова міграція в Україні / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська та ін. ; [за ред. Е. М. Лібанової]. - К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. - С. 170.

8. Там само. - С. 132.

9. Ватаманюк В. В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В. В. Ватаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. - Вип. 21.14. - С. 166-167.

10. Зовнішні трудові міграції населення України / [за наук. ред. Лібанової Е., Позняка О.]. - К. : РВПС України, 2002. - С. 78-79.

11. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту). - К. : МОМ, 1998. - С. 26-27.

12. Динаміка трудової міграція населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. Держкомстатистики України. - К., 2012. - С. 111-112.

13. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік // Центр перспективних соціальних досліджень [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.cprg.org.ua>.

14. Населення України. Трудова міграція в Україні / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська та ін. ; [за ред. Е. М. Лібанової]. - К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. - С. 107-108.

15. Там само. - С. 31.

16. Там само. - С. 42.

17. Там само. - С. 156.

18. Міграція населення України у 2006 році / Державний комітет статистики України ; [відп. за випуск Л. М. Стельмах]. - К., 2007. - С. 103-104.

Касьянова Марина,

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений и внешней политики Донецкого национального университета

Ширма Елена,

магистрант кафедры международных отношений и внешней политики Донецкого национального университета

ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ (1991-2011 гг.)

В статье представлен анализ особенностей трудовой миграции населения Украины за период с 1991 по 2011 гг. Рассмотрены географическое распределение миграционных потоков, качественный и количественный состав трудовых мигрантов, с исторической точки зрения проанализировано влияние оттока экономически активного населения с территории Украины. Авторы определили перечень признаков, которые присущи именно отечественной модели трудовой миграции, сформировавшейся под влиянием особенностей исторического развития экономической ситуации, социальных процессов.

Ключевые слова: трудовая миграция, население, направление, численность, поток.

Kasyanova Maryna

*Candidate of historical sciences (PhD in History of Ukraine),
senior lecturer in international relations and foreign policy, Donetsk National University*

Shyrma Olena

*Graduate student (Master degree) of international relations and foreign policy,
Donetsk National University*

FEATURES OF THE LABOUR MIGRATION OF UKRAINE CITIZENS (1991-2011)

The paper presents the analysis of the characteristics of labor migration from Ukraine from 1991 to 2011 is considered the geographic distribution of migration flows, qualitative and quantitative composition of migrants is analyzed from a historical perspective the impact of outflow of economically active from the territories of Ukraine. The authors outlined a list of features that are inherent in most national models of migration, which was formed as a result of peculiarities of historical development, economic conditions, social processes.

The historical context of labor migration from Ukraine on the verge of XX-XXI century is not only a social problem, but also demonstrates life character of some regions of the state. Analyzing the source base for the study of migration should be noted that in contrast to historical research, based on a range of sources (legislation, materials, statistics of participants in the events, etc.), The study of migration processes in Ukraine is rather complicated. Primarily difficult to analyze statistical data provided by the official institutions of our country. In Ukraine almost 10 years since independence, there were no official statistics of migration. Most modern scholars in their works cited official figures and "informal". In the absence of legal framework regulating the migration process, it is not possible to get the exact number of workers.

Keywords: labor migration, population trend, population, stream.

REFERENCES

1. Malinowska O. (2011), At the crossroads of migration routes, *Donbas: Cultural exchange with the Ukrainian World: Proceedings of the Conference*, pp. 8-28 (ukr).
2. Vatamanyuk V. (2011), Features of labor migration in Ukraine crisis and leaving, *Scientific Bulletin NLTU Ukraine*, pp. 165-171 (ukr).
3. Libanova O., Pozniak O., Malinowska O. (2010), The population of Ukraine. Labour Migration in Ukraine, Institute of Demography and Social Research. MV Ptukha NAS of Ukraine, Kyiv, 233 p. (ukr).
4. Pribytkova I. (2002), Migrant workers in the social hierarchy of the Ukrainian society, *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, pp. 123-159 (ukr).
5. Homra A. (1998), The structure and direction of migration flows, the population of Ukraine (Final Research Project Report), IOM, Kyiv, 258 p. (ukr).
6. External labor migration in Ukraine: Survey (2009), Ukrainian Center for Social Reforms. State Committee. Statistics of Ukraine, Kyiv, 120 p. (ukr).
7. Libanova O., Pozniak O., Malinowska O. (2010), The population of Ukraine. Labour Migration in Ukraine, Institute of Demography and Social Research. MV Ptukha NAS of Ukraine, Kyiv, pp. 170-171 (ukr).
8. Ibid, p. 132.
9. Vatamanyuk V. (2011), Features of labor migration in Ukraine crisis and leaving, *Scientific Bulletin NLTU Ukraine*, pp. 166-167 (ukr).
10. Libanova E., Pozniak A. (Eds) (2002), External labor migration of Ukraine RVPS Ukraine, Kyiv, pp. 78-79 (ukr).
11. Homra A. (1998), The structure and direction of migration flows, the population of Ukraine (Final Research Project Report), IOM, Kyiv, pp. 26-27 (ukr).
12. External labor migration in Ukraine: Survey (2009), Ukrainian Center for Social Reforms. State Committee. Statistics of Ukraine, Kyiv, pp. 111-112 (ukr).
13. Outcome monitoring social development of Ukraine for 2010, Center for Advanced Social Research, available at: <http://www.cpsr.org.ua>.
14. Libanova O., Pozniak O., Malinowska O. (2010), The population of Ukraine. Labour Migration in Ukraine, Institute of Demography and Social Research. MV Ptukha NAS of Ukraine, Kyiv, pp. 107-108 (ukr).
15. Ibid, p. 31.
16. Ibid, p. 42.
17. Ibid, p. 156.
18. Stelmach L (Eds.) (2007), Migration of Ukraine in 2006, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv, pp. 103-104 (ukr).

© Касьянова Марина, Ширма Олена
Надійшла до редакції 23.05.2013